

Testbővítések

Waldhauser Tamás
2020 őszi félév

Emlékeztető

A magasabb fokú egyenletek és a geometriai szerkeszthetőség problémájánál is az a feladat, hogy adott számokból (vagy inkább egy adott K testből) kiindulva, a négy alapművelet és (négyzet)gyökvonások segítségével megkapjunk egy α célszámot.

Hogy ez megtehető-e, az azon múlik, hogy α milyen „viszonyban” van K elemeivel. (Amint látni fogjuk, ezt meghatározza az az információ, hogy α mely K feletti polinomoknak gyöke.) Ezt nemcsak számokra, hanem más testek elemeire is lehet vizsgálni.

Alapfelállítás

Adott egy L test, és abban egy K résztest. Ekkor azt mondjuk, hogy L **bővítése** K -nak, és ezt így jelöljük: $L \mid K$. Azt vizsgáljuk, hogy egy $\alpha \in L$ elem milyen kölcsönhatásban van K elemeivel. (A legfontosabb példa: $L = \mathbb{C}$ és $K = \mathbb{Q}$.)

Definíció

Legyen R egy gyűrű és $S \subseteq R$. Ha S az R -ből „örökölt” műveletekkel maga is gyűrű, akkor azt mondjuk, hogy S **részgyűrűje** az R gyűrűnek (jelölés: $S \leq R$). Hasonlóan definiálható a **résztest** fogalma is.

Állítás

Tetszőleges R gyűrű és $\{0\} \subseteq S \subseteq R$ esetén S akkor és csak akkor részgyűrűje R -nek, ha

- ▶ S zárt az összeadásra: $\forall a, b \in S : a + b \in S$;
- ▶ S zárt a kivonásra: $\forall a, b \in S : a - b = a + (-b) \in S$;
- ▶ S zárt a szorzásra: $\forall a, b \in S : a \cdot b \in S$.

Állítás

Tetszőleges L test és $\{0, 1\} \subseteq S \subseteq L$ esetén S akkor és csak akkor részteste L -nek, ha

- ▶ S zárt az összeadásra: $\forall a, b \in S : a + b \in S$;
- ▶ S zárt a kivonásra: $\forall a, b \in S : a - b = a + (-b) \in S$;
- ▶ S zárt a szorzásra: $\forall a, b \in S : a \cdot b \in S$;
- ▶ S zárt az osztásra: $\forall a, b \in S : a/b = a \cdot b^{-1} \in S$, ha $b \neq 0$.

Definíció

Legyen R egy gyűrű, és $H \subseteq R$. A H halmaz által **generált részgyűrű**

- ▶ a legszűkebb olyan részgyűrűje R -nek, ami tartalmazza H -t;
- ▶ ez nem más, mint a H -t tartalmazó összes részgyűrűk metszete;
- ▶ vagy, praktikusabban, azon R -beli elemek halmaza, amelyek megkaphatóak H elemeiből az első három alapl művelet (összeadás, kivonás, szorzás) véges számú alkalmazásával.

Jelölés: $[H]_{\text{gy}}$.

Definíció

Legyen L egy test, és $H \subseteq L$. A H halmaz által **generált résztest**

- ▶ a legszűkebb olyan részteste L -nek, ami tartalmazza H -t;
- ▶ ez nem más, mint a H -t tartalmazó összes résztestek metszete;
- ▶ vagy, praktikusabban, azon L -beli elemek halmaza, amelyek megkaphatóak H elemeiből az első négy alapl művelet (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) véges számú alkalmazásával.

Jelölés: $[H]_{\text{t}}$.

Tétel

Legyen $L \mid K$ egy testbővítés és $\alpha \in L$. Ekkor a $K \cup \{\alpha\}$ halmaz által generált részgyűrű L -ben éppen a K feletti polinomok α helyen felvett értékeiből áll:

$$K[\alpha] := [K \cup \{\alpha\}]_{\text{gy}} = \{f(\alpha) : f \in K[x]\}.$$

Bizonyítás.

A **jobb oldali halmaz** részgyűrű, mert zárt az első három alapl műveletre:

$f(\alpha) \pm g(\alpha) = (f \pm g)(\alpha)$ és $f(\alpha) \cdot g(\alpha) = (f \cdot g)(\alpha)$ minden $f, g \in K[x]$ esetén.

Ha S részgyűrű L -ben és $S \supseteq K \cup \{\alpha\}$, akkor S -nek tartalmaznia kell az összes $a_n \alpha^n + \dots + a_1 \alpha + a_0$ ($a_n, \dots, a_1, a_0 \in K$) alakú elemet (miért?).

Tehát a **jobb oldali halmaz** a legszűkebb mindazon részgyűrűk között, amelyek tartalmazzák a $K \cup \{\alpha\}$ halmazt. □

Tétel

Legyen $L \mid K$ egy testbővítés, és $\alpha \in L$. Ekkor a $K \cup \{\alpha\}$ halmaz által generált résztest L -ben éppen a K feletti racionális törtek α helyen felvett értékeiből áll:

$$K(\alpha) := [K \cup \{\alpha\}]_{\text{t}} = \left\{ \frac{f(\alpha)}{g(\alpha)} : f, g \in K[x], g(\alpha) \neq 0 \right\}.$$

Bizonyítás.

Hasonló az előző tételhez, csak itt osztani is kell. □

Példák

- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}\}]_{\text{gy}} = \mathbb{Q}[\sqrt{2}] = \{a + b\sqrt{2} : a, b \in \mathbb{Q}\}$
- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}\}]_{\text{t}} = \mathbb{Q}(\sqrt{2}) = \{a + b\sqrt{2} : a, b \in \mathbb{Q}\}$
- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\sqrt[3]{2}\}]_{\text{gy}} = \mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}] = \{a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4} : a, b, c \in \mathbb{Q}\}$
- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\sqrt[3]{2}\}]_{\text{t}} = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}) = \{a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4} : a, b, c \in \mathbb{Q}\}$
- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\pi\}]_{\text{gy}} = \mathbb{Q}[\pi] = \{f(\pi) : f \in \mathbb{Q}[x]\}$
- ▶ $[\mathbb{Q} \cup \{\pi\}]_{\text{t}} = \mathbb{Q}(\pi) = \left\{ \frac{f(\pi)}{g(\pi)} : f, g \in \mathbb{Q}[x], g(\pi) \neq 0 \right\}$

Definíció

Ha van olyan *nemnulla* $f \in K[x]$ polinom, amelyre $f(\alpha) = 0$, akkor azt mondjuk, hogy α **algebrai K felett**. A legkisebb fokszámú ilyen *főpolinomot* α **K feletti minimálpolinomjának** nevezzük. Jelölése: $m_{\alpha, K}$.

Ha α nem gyöke semmilyen nemnulla K feletti polinomnak, akkor azt mondjuk, hogy α **transzcendens K felett**.

Az $L = \mathbb{C}$, $K = \mathbb{Q}$ esetben **algebrai számokról** és **transzcendens számokról** beszélünk.

Példák

- ▶ $\sqrt{2}$ algebrai $\mathbb{Q}$ felett (vagyis algebrai szám): $m_{\sqrt{2}, \mathbb{Q}} = x^2 - 2$
- ▶ $\sqrt{2}$ algebrai $\mathbb{R}$ felett: $m_{\sqrt{2}, \mathbb{R}} = x - \sqrt{2}$
- ▶ $\sqrt{2}$ algebrai $\mathbb{C}$ felett: $m_{\sqrt{2}, \mathbb{C}} = x - \sqrt{2}$
- ▶ π transzcendens $\mathbb{Q}$ felett (vagyis transzcendens szám)
- ▶ π algebrai $\mathbb{R}$ felett: $m_{\pi, \mathbb{R}} = x - \pi$
- ▶ π algebrai $\mathbb{C}$ felett: $m_{\pi, \mathbb{C}} = x - \pi$
- ▶ π , e , $2\sqrt{2}$, $\sqrt{2}\sqrt{2}$, $i^i = e^{-\pi/2}$ transzcendens számok

Példák

α	$m_{\alpha, \mathbb{Q}}$	$m_{\alpha, \mathbb{R}}$	$m_{\alpha, \mathbb{C}}$
$\frac{2}{3}$	$x - \frac{2}{3}$	$x - \frac{2}{3}$	$x - \frac{2}{3}$
$\sqrt[3]{2}$	$x^3 - 2$	$x - \sqrt[3]{2}$	$x - \sqrt[3]{2}$
$\sqrt[100]{2}$	$x^{100} - 2$	$x - \sqrt[100]{2}$	$x - \sqrt[100]{2}$
i	$x^2 + 1$	$x^2 + 1$	$x - i$
$2 + 3i$	$x^2 - 4x + 13$	$x^2 - 4x + 13$	$x - (2 + 3i)$

Tétel

Legyen $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal. Tetszőleges $f \in K[x]$ főpolinom esetén az alábbi három állítás ekvivalens:

- (1) $f = m$;
- (2) $f(\alpha) = 0$ és f irreducibilis K felett;
- (3) egy K feletti g polinomnak pontosan akkor gyöke α , ha g többszöröse f -nek:

$$\forall g \in K[x]: g(\alpha) = 0 \iff f \mid g.$$

Bizonyítás.

(1) $\implies$ (2): Azt kell belátnunk, hogy m irreducibilis K felett.

Tfh. nem, azaz létezik $m = g \cdot h$ *nemtriviális* K feletti felbontás főpolinomok szorzatára.

Ekkor $0 = m(\alpha) = g(\alpha) \cdot h(\alpha)$, így $g(\alpha) = 0$ vagy $h(\alpha) = 0$. (miért?)

Tehát g vagy h egy m -nél kisebb fokú K feletti polinom, ami „annullálja” α -t. $\nexists \square$

Tétel

Legyen $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal. Tetszőleges $f \in K[x]$ főpolinom esetén az alábbi három állítás ekvivalens:

- (1) $f = m$;
- (2) $f(\alpha) = 0$ és f irreducibilis K felett;
- (3) egy K feletti g polinomnak pontosan akkor gyöke α , ha g többszöröse f -nek:

$$\forall g \in K[x]: g(\alpha) = 0 \iff f \mid g.$$

Bizonyítás.

(2) $\implies$ (3): Tfh. $f(\alpha) = 0$ és f irreducibilis K felett.

Az világos, hogy $f \mid g \implies g(\alpha) = 0$ (ugye?).

A másik irányhoz tfh. $g(\alpha) = 0$, és legyen $d = \text{Inko}(f, g)$.

$$\left. \begin{array}{l} d(\alpha) = 0 \text{ (miért?)} \\ d \sim 1 \text{ vagy } d \sim f \text{ (miért?)} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \xrightarrow{\text{miért?}} d \sim f \\ \xrightarrow{\text{miért?}} f \mid g \end{array}$$

Tétel

Legyen $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal. Tetszőleges $f \in K[x]$ főpolinom esetén az alábbi három állítás ekvivalens:

- (1) $f = m$;
- (2) $f(\alpha) = 0$ és f irreducibilis K felett;
- (3) egy K feletti g polinomnak pontosan akkor gyöke α , ha g többszöröse f -nek:

$$\forall g \in K[x]: g(\alpha) = 0 \iff f \mid g.$$

Bizonyítás.

(3) $\implies$ (1): Ez könnyű: tetszőleges $g \in K[x]$ polinom esetén, ha $g(\alpha) = 0$, akkor (3) szerint $f \mid g$, és így $\deg f \leq \deg g$ (kivéve, ha $g = 0$).

Tehát f valóban a lehető legkisebb fokszámú az α -t annulláló nemzérő polinomok között. □

Definíció

A $K(\alpha) \mid K$ alakú testbővítéseket (ahol α tetszőleges elem egy K -nál bővebb L testben), **egyszerű testbővítéseknek** nevezzük, és azt mondjuk, hogy $K(\alpha)$ az α elem **adjungálásával** keletkezik K -ból.

Ha α transzcendens K fölött, akkor **egyszerű transzcendens bővítésről**, ha pedig α algebrai K fölött, akkor **egyszerű algebrai bővítésről** beszélünk.

Emlékeztető

Az α elem adjungálása nem csupán annyit jelent, hogy ezt az egy elemet hozzávesszük K -hoz (így nem kapnánk testet!), hanem a $K \cup \{\alpha\}$ halmazt még le is kell zárni a négy alapműveletre.

$$K(\alpha) := [K \cup \{\alpha\}]_t = \left\{ \frac{f(\alpha)}{g(\alpha)} : f, g \in K[x], g(\alpha) \neq 0 \right\}$$

$$K[\alpha] := [K \cup \{\alpha\}]_{gy} = \{f(\alpha) : f \in K[x]\}.$$

Meg fogjuk mutatni, hogy algebrai esetben $K(\alpha) = K[\alpha]$, és ennek a testnek a szerkezetét teljesen meghatározza α minimálpolinomja.

Tétel

Ha $\alpha \in L \mid K$ transzcendens elem, akkor $K(\alpha)$ izomorf a K feletti racionális törtek testével. Az izomorfizmust a racionális törtek α helyen történő kiértékelése szolgáltatja:

$$\varphi: K(x) \rightarrow K(\alpha), \quad \frac{f}{g} \mapsto \frac{f(\alpha)}{g(\alpha)}.$$

Bizonyítás.

- ▶ Mivel α transzcendens K felett, $g(\alpha) \neq 0$ ha g nem a konstans nulla polinom, így a φ leképezés mindenütt értelmezett.
- ▶ Különböző racionális törtek α helyen különböző értékeket adnak:

$$\frac{f_1(\alpha)}{g_1(\alpha)} = \frac{f_2(\alpha)}{g_2(\alpha)} \implies (f_1g_2 - f_2g_1)(\alpha) = 0 \implies f_1g_2 - f_2g_1 = 0 \implies \frac{f_1}{g_1} = \frac{f_2}{g_2}.$$

Tehát φ injektív leképezés.

- ▶ Azt, hogy φ szürjektív, már [tudjuk](#).
- ▶ Világos, hogy φ felcserélhető a műveletekkel: tetszőleges $t_1, t_2 \in K(x)$ esetén

$$(t_1 + t_2)(\alpha) = t_1(\alpha) + t_2(\alpha) \quad \text{és} \quad (t_1 \cdot t_2)(\alpha) = t_1(\alpha) \cdot t_2(\alpha). \quad \square$$

Példa

Legyen $K = \mathbb{Q}$, $L = \mathbb{C}$ és $\alpha = \sqrt[3]{2}$. Láttuk, hogy ekkor

$$K[\alpha] = \mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}] = \{a\sqrt[3]{4} + b\sqrt[3]{2} + c : a, b, c \in \mathbb{Q}\}.$$

Nézzük meg, hogy pl. a $\beta = \sqrt[3]{4} - 2\sqrt[3]{2} + 1 = \alpha^2 - 2\alpha + 1$ elemnek van-e multiplikatív inverze ebben a gyűrűben:

$$\beta^{-1} = \frac{1}{\sqrt[3]{4} - 2\sqrt[3]{2} + 1} = ?$$

Oldjuk meg az $(x^3 - 2) \cdot u + (x^2 - 2x + 1) \cdot v = 1$ „diofantoszi” egyenletet a $\mathbb{Q}[x]$ polinomgyűrűben:

$$u = -3x + 2, \quad v = 3x^2 + 4x + 5.$$

Tehát

$$(x^3 - 2) \cdot (-3x + 2) + (x^2 - 2x + 1) \cdot (3x^2 + 4x + 5) = 1.$$

Írjunk mindenütt x helyébe α -t:

$$(\alpha^3 - 2) \cdot (-3\alpha + 2) + (\alpha^2 - 2\alpha + 1) \cdot (3\alpha^2 + 4\alpha + 5) = 1.$$

Következésképp

$$\frac{1}{\sqrt[3]{4} - 2\sqrt[3]{2} + 1} = \beta^{-1} = (\alpha^2 - 2\alpha + 1)^{-1} = 3\alpha^2 + 4\alpha + 5 = 3\sqrt[3]{4} + 4\sqrt[3]{2} + 5.$$

Példa (folyt.)

Hasonlóan lehet a $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ gyűrű bármely nemnulla elemének multiplikatív inverzét kiszámolni (nevezőt gyökteleníteni). Tehát $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ test, és így $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}] = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$.

Összefoglalva: a $\mathbb{Q}(\alpha) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$ testről a következő két dolgot kell tudni:

- ▶ elemei **egyértelműen** felírhatók $a\alpha^2 + b\alpha + c$ ($a, b, c \in \mathbb{Q}$) alakban („kanonikus alak”);
- ▶ az α szimbólum azt tudja, hogy $\alpha^3 = 2$ („számolási szabály”).
- ▶ Hab a tortán: $\mathbb{Q}(\alpha)$ háromdimenziós vektortér $\mathbb{Q}$ fölött.

Ismerősebb példa

A komplex számtest egyszerű algebrai bővítése a valós számtestnek:

$$\mathbb{C} = \mathbb{R}[i] = \mathbb{R}(i).$$

- ▶ elemei **egyértelműen** felírhatók $ai + b$ ($a, b \in \mathbb{R}$) alakban (kanonikus alak);
- ▶ az i szimbólum azt tudja, hogy $i^2 = -1$ („számolási szabály”).
- ▶ Hab a tortán: $\mathbb{C}$ kétdimenziós vektortér $\mathbb{R}$ fölött.

Megjegyzés: A számolási szabály mindkét esetben leírható a minimálpolinommal:

$$m_{\sqrt[3]{2}, \mathbb{Q}} = x^3 - 2 \text{ és } m_{i, \mathbb{R}} = x^2 + 1.$$

Tétel

Ha $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal, akkor $K(\alpha)$ izomorf a $K[x]$ polinomgyűrű modulo m maradékosztálytestével. Az izomorfizmust a polinomok α helyen történő kiértékelése szolgáltatja:

$$\varphi: K[x]/(m) \rightarrow K(\alpha), \quad \bar{f} \mapsto f(\alpha).$$

Bizonyítás.

- ▶ Mikor veszi fel két polinom ugyanazt az értéket az α helyen?

$$\begin{aligned} f_1(\alpha) = f_2(\alpha) &\iff (f_1 - f_2)(\alpha) = 0 &\iff m \mid f_1 - f_2 \\ &&\iff f_1 \equiv f_2 \pmod{m} \\ &&\iff \bar{f}_1 = \bar{f}_2. \end{aligned}$$

Tehát φ injektív leképezés.

- ▶ Világos, hogy φ felcserélhető a műveetekkel: tetszőleges $f_1, f_2 \in K[x]$ esetén

$$(f_1 + f_2)(\alpha) = f_1(\alpha) + f_2(\alpha) \quad \text{és} \quad (f_1 \cdot f_2)(\alpha) = f_1(\alpha) \cdot f_2(\alpha).$$

Tétel

Ha $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal, akkor $K(\alpha)$ izomorf a $K[x]$ polinomgyűrű modulo m maradékosztálytestével. Az izomorfizmust a polinomok α helyen történő kiértékelése szolgáltatja:

$$\varphi: K[x]/(m) \rightarrow K(\alpha), \quad \bar{f} \mapsto f(\alpha).$$

Bizonyítás. (folyt.)

- ▶ Tudjuk, hogy φ értékészlete $K[\alpha]$. Tehát eddig azt láttuk be, hogy

$$K[x]/(m) \cong K[\alpha].$$

Még azt kellene igazolni, hogy $K[\alpha] = K(\alpha)$, vagyis azt, hogy $K[\alpha]$ -ban minden nemnulla elemnek van multiplikatív inverze.

- ▶ Legyen tehát $K[\alpha] \ni \beta = f(\alpha) \neq 0$, ahol $f \in K[x]$. Ekkor $m \nmid f$ (miért?), és így $\text{Ink}(f, m) \sim 1$ (miért?). Ezért az $mu + fv = 1$ „diofantoszi egyenletnek” van megoldása a $K[x]$ polinomgyűrűben (miért?). Értékeljük ki ezt az α helyen:

$$1 = m(\alpha) \cdot u(\alpha) + f(\alpha) \cdot v(\alpha) = 0 \cdot u(\alpha) + f(\alpha) \cdot v(\alpha) = \beta \cdot v(\alpha).$$

Tehát β multiplikatív inverze $v(\alpha)$.

Következmény

Ha $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal és $\deg m = n$, akkor $K(\alpha)$ elemei egyértelműen felírhatóak

$$a_{n-1}\alpha^{n-1} + \cdots + a_1\alpha + a_0 \quad (a_{n-1}, \dots, a_1, a_0 \in K)$$

alakban. Az ezen elemekkel való számoláshoz elég annyit tudni, hogy $m(\alpha) = 0$.

Bizonyítás.

Láttuk, hogy $K(\alpha)$ elemei kölcsönösen egyértelműen megfelelnek a K feletti polinomok modulo m maradékosztályainak. Mivel a modulus n -edfokú, minden maradékosztály egyértelműen reprezentálható egy n -nél kisebb fokú polinommal:

$$\overline{a_{n-1}x^{n-1} + \cdots + a_1x + a_0} \quad (a_{n-1}, \dots, a_1, a_0 \in K).$$

Ennek a maradékosztálynak az előző tételbeli φ izomorfizmusnál éppen az $a_{n-1}\alpha^{n-1} + \cdots + a_1\alpha + a_0$ elem felel meg.

A tétel másik állítása csak egy informális megfogalmazása a $K(\alpha) \cong K[x]/(m)$ izomorfíának. □

Állítás

Ha K részteste L -nek, akkor L vektortér K felett.

Bizonyítás.

A vektortéraxiómák mind következnek a testaxiómákból (ugye?). □

Definíció

Ha K részteste L -nek, és L véges dimenziós vektortér K felett, akkor azt mondjuk, hogy $L \mid K$ **végesfokú testbővítés**. Ennek a vektortérnek a dimenzióját a **testbővítés fokszámának** nevezzük. Jelölés: $[L : K] := \dim_K L$.

Következmény

Ha $\alpha \in L \mid K$ algebrai elem $m = m_{\alpha, K}$ minimálpolinommal és $\deg m = n$, akkor

$$[K(\alpha) : K] = n.$$

Bizonyítás.

Láttuk, hogy $K(\alpha)$ elemei egyértelműen felírhatóak az $\alpha^{n-1}, \dots, \alpha, 1$ elemek lineáris kombinációjaként, tehát ez az n -elemű „vektorrendszer” bázis, következésképp $\dim_K K(\alpha) = n$. □

Példa

Legyen $K = \mathbb{Q}$ és $\alpha = \frac{1}{\sqrt{2}} + \frac{1}{\sqrt{2}}i$. Ekkor $m_{\alpha, K} = x^4 + 1$, és így $[\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}] = 4$, továbbá a $\mathbb{Q}(\alpha)$ vektortérnek ($\mathbb{Q}$ felett) bázisa $\alpha^3, \alpha^2, \alpha, 1$, azaz minden elem egyértelműen felírható $a_3\alpha^3 + a_2\alpha^2 + a_1\alpha + a_0$ ($a_3, a_2, a_1, a_0 \in \mathbb{Q}$) alakban.

Határozzuk meg az $\alpha^2 + 2\alpha + 2$ elem multiplikatív inverzét.

Megoldás

Megoldjuk az $(x^4 + 1) \cdot u + (x^2 + 2x + 2) \cdot v = 1$ „diofantoszi” egyenletet:

$$u = -\frac{1}{3}, \quad v = \frac{1}{3}x^2 - \frac{2}{3}x + \frac{2}{3}.$$

Tehát

$$\begin{aligned}(x^4 + 1) \cdot \left(-\frac{1}{3}\right) + (x^2 + 2x + 2) \cdot \left(\frac{1}{3}x^2 - \frac{2}{3}x + \frac{2}{3}\right) &= 1 \\ (\alpha^4 + 1) \cdot \left(-\frac{1}{3}\right) + (\alpha^2 + 2\alpha + 2) \cdot \left(\frac{1}{3}\alpha^2 - \frac{2}{3}\alpha + \frac{2}{3}\right) &= 1 \\ (\alpha^2 + 2\alpha + 2) \cdot \left(\frac{1}{3}\alpha^2 - \frac{2}{3}\alpha + \frac{2}{3}\right) &= 1.\end{aligned}$$

A keresett inverz:

$$(\alpha^2 + 2\alpha + 2)^{-1} = \left(\frac{1}{3}\alpha^2 - \frac{2}{3}\alpha + \frac{2}{3}\right).$$

Másik megoldás

$$\alpha^4 + 1 = 0$$

$$\alpha^4 + 4 = 3$$

$$\alpha^4 + 4\alpha^2 + 4 - 4\alpha^2 = 3$$

$$(\alpha^2 + 2)^2 - (2\alpha)^2 = 3$$

$$(\alpha^2 + 2 - 2\alpha) \cdot (\alpha^2 + 2 + 2\alpha) = 3$$

$$\frac{\alpha^2 - 2\alpha + 2}{3} = \frac{1}{\alpha^2 + 2\alpha + 2}$$

Keresztkérdés

Adott egy tetszőleges $f \in K[x]$ polinom. Van-e olyan α elem, aminek éppen f a minimálpolinomja?

Válasz

- ▶ Ha f nem irreducibilis, akkor biztosan nincs.
- ▶ Ha f irreducibilis, akkor van: legyen $T = K[x]/(f)$ (miért test?). Nem nehéz ellenőrizni, hogy az $\alpha = \bar{x} \in T$ elemre $m_{\alpha, K} = f$ és $T = K(\alpha)$.

Megjegyzés

- ▶ Ha $f \in K[x]$ nem irreducibilis, akkor vegyük egy m irreducibilis osztóját, és alkalmazzuk arra a fenti konstrukciót. Így olyan $T = K[x]/(m)$ testet kapunk, amelyben $\alpha = \bar{x}$ gyöke f -nek (de most $K(\alpha) \subsetneq T$). Így minden polinomnak lehet „gyököt csinálni”.
- ▶ Sőt, az eljárást ismételve olyan L testet is kaphatunk, amelyben f -nek annyi gyöke van (multiplicitással), amennyi a fokszáma, azaz f gyöktényezők szorzatára bomlik L felett. Ezt nevezzük f **felbontási testének**.
- ▶ Sőt, az eljárást végtelen sokáig ismételve olyan $\bar{K}$ testet is kaphtatunk, amelyben már *minden* K feletti polinomnak van gyöke. Ezt a testet nevezzük K **algebrai lezártjának**. Pl. $\bar{\mathbb{R}} = \mathbb{C}$ és $\bar{\mathbb{Q}} = \bar{\mathbb{A}}$ (az algebrai számok teste).

Példa

Legyen $m = x^2 + x + 1 \in \mathbb{Z}_2[x]$ (miért irreducibilis?).

A $T := \mathbb{Z}_2[x]/(m)$ testnek négy eleme van: $\bar{0}$, $\bar{1}$, $\bar{x}$, $\overline{x+1}$.

+	$\bar{0}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$	·	$\bar{0}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$
$\bar{0}$	$\bar{0}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$	$\bar{0}$	$\bar{0}$	$\bar{0}$	$\bar{0}$	$\bar{0}$
$\bar{1}$	$\bar{1}$	$\bar{0}$	$\overline{x+1}$	$\bar{x}$	$\bar{1}$	$\bar{0}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$
$\bar{x}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$	$\bar{0}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$	$\bar{0}$	$\bar{x}$	$\overline{x+1}$	$\bar{1}$
$\overline{x+1}$	$\overline{x+1}$	$\bar{x}$	$\bar{1}$	$\bar{0}$	$\overline{x+1}$	$\bar{0}$	$\overline{x+1}$	$\bar{1}$	$\bar{x}$

Ugyanez tömörebben, a $0 := \bar{0}$, $1 := \bar{1}$, $\alpha := \bar{x}$, $\beta := \overline{x+1}$ jelöléssel:

+	0	1	α	β	·	0	1	α	β
0	0	1	α	β	0	0	0	0	0
1	1	0	β	α	1	0	1	α	β
α	α	β	0	1	α	0	α	β	1
β	β	α	1	0	β	0	β	1	α

Figyeljük meg, hogy

▶ $\{0, 1\} = \{\bar{0}, \bar{1}\}$ egy $\mathbb{Z}_2$ -vel izomorf résztestet alkot T -ben;

▶ $\alpha = \bar{x}$ gyöke az $x^2 + x + 1 \in T[x]$ polinomnak:

$$\alpha^2 + \alpha + 1 = \overline{x^2 + x + 1} = \overline{x^2 + x + 1} = \bar{0} = 0.$$

Emlékeztető

Az $L | K$ testbővítés

- ▶ egyszerű algebrai bővítés, ha $L = K(\alpha) = [K \cup \{\alpha\}]_t$ és α algebrai K felett;
- ▶ végesfokú bővítés, ha $[L : K] := \dim_K L < \infty$.

Definíció

Azt mondjuk, hogy $L | K$ **algebrai testbővítés**, ha L minden eleme algebrai K felett. Ha ez nem teljesül (azaz létezik olyan L -beli elem, ami transzcendens K felett), akkor **transzcendens bővítésről** beszélünk.

Tétel

Tetszőleges $L | K$ testbővítés esetén

$$L | K \text{ egyszerű algebrai} \xrightarrow{(1)} L | K \text{ végesfokú} \xrightarrow{(2)} L | K \text{ algebrai.}$$

Bizonyítás.

(1) Ezt már láttuk: $[K(\alpha) : K] = \deg m_{\alpha, K}$.

(2) Tfh. $[L : K] = n$ és $\alpha \in L$. Ekkor az $1, \alpha, \dots, \alpha^n$ „vektorrendszer” lineárisan függő K felett (miért?), így léteznek olyan $a_0, a_1, \dots, a_n \in K$ „skalárok” (nem mind nulla), amelyekre $a_0 \cdot 1 + a_1 \cdot \alpha + \dots + a_n \cdot \alpha^n = 0$.
Tehát α gyöke a nemnulla $a_0 + a_1x + \dots + a_nx^n \in K[x]$ polinomnak. □

Megjegyzés

A tételben szeplő két állítás megfordítása nem igaz.

- (1) Van olyan végesfokú bővítés, ami nem egyszerű algebrai. Csak „csúnya” ellenpéldát lehetne mutatni, mert számtestekre igaz a megfordítás. (Ez egyáltalán nem triviális, az ún. **primitív elem tételen** múlik.)
- (2) Van olyan algebrai bővítés, ami nem végesfokú. Például az **algebrai számok teste** nyilván algebrai bővítése $\mathbb{Q}$ -nak, de nem végesfokú (miért?).

A testbővítések fokszámtétele

Ha $K \leq L \leq M$ (végesfokú bővítések), akkor

$$[M : K] = [M : L] \cdot [L : K].$$

Bizonyítás.

Legyen $\alpha_1, \dots, \alpha_\ell$ bázisa az ${}_K L$ vektortérnek (tehát $[L : K] = \ell$), és legyen $\beta_1, \dots, \beta_m$ bázisa az ${}_L M$ vektortérnek (tehát $[M : L] = m$).

Ekkor $\alpha_1\beta_1, \dots, \alpha_\ell\beta_m$ bázisa az ${}_K M$ vektortérnek, és így $[M : K] = \ell \cdot m$.

Bizonyítás. (folyt.)

Tfh. $\alpha_1, \dots, \alpha_\ell$ bázisa az ${}_K L$ vektortérnek, $\beta_1, \dots, \beta_m$ bázisa az ${}_L M$ vektortérnek.

Cél: $\alpha_1\beta_1, \dots, \alpha_\ell\beta_m$ bázisa az ${}_K M$ vektortérnek.

► Generálás:

Bármely $\mu \in M$ elem felírható $\mu = \sum_{j=1}^m \lambda_j \cdot \beta_j$ alakban alkalmas $\lambda_j \in L$ elemekkel (miért?).

Mindegyik λ_j felírható $\lambda_j = \sum_{i=1}^{\ell} a_{ij} \cdot \alpha_i$ alakban alkalmas $a_{ij} \in K$ elemekkel (miért?).

Helyettesítsük be ezeket μ fenti felírásába:

$$\mu = \sum_{j=1}^m \lambda_j \cdot \beta_j = \sum_{j=1}^m \left(\sum_{i=1}^{\ell} a_{ij} \cdot \alpha_i \right) \cdot \beta_j = \sum_{i,j} a_{ij} \cdot \alpha_i \beta_j.$$

Tehát μ valóban előáll az $\alpha_i\beta_j$ elemek K feletti lineáris kombinációjaként.

► Függetlenség: (zanzásítva)

$$0 = \sum_{i,j} a_{ij} \cdot \alpha_i \beta_j = \sum_{j=1}^m \left(\sum_{i=1}^{\ell} a_{ij} \cdot \alpha_i \right) \cdot \beta_j \implies \sum_{i=1}^{\ell} a_{ij} \cdot \alpha_i = 0 \implies a_{ij} = 0.$$

Következmény

Ha $[L : K] = \ell$ és $\alpha \in L$, akkor α algebrai K fölött, és $\deg m_{\alpha, K} \mid \ell$.

Bizonyítás.

Tekintsük a $K \leq K(\alpha) \leq L$ kétlépcsős bővítést. A fokszámtétel szerint

$$\ell = [L : K] = [L : K(\alpha)] \cdot [K(\alpha) : K].$$

Másrészt tudjuk, hogy $[K(\alpha) : K] = \deg m_{\alpha, K}$. □

Példa

- ▶ $\sqrt[3]{2} \notin \mathbb{Q}(\sqrt{2})$, mert $3 = \deg m_{\sqrt[3]{2}, \mathbb{Q}} \nmid [\mathbb{Q}(\sqrt{2}) : \mathbb{Q}] = 2$.
Következésképp $\sqrt[3]{2}$ nem áll elő $a + b\sqrt{2}$ ($a, b \in \mathbb{Q}$) alakban.
- ▶ $\sqrt{2} \notin \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$, mert $2 = \deg m_{\sqrt{2}, \mathbb{Q}} \nmid [\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}) : \mathbb{Q}] = 3$.
Következésképp $\sqrt{2}$ nem áll elő $a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4}$ ($a, b, c \in \mathbb{Q}$) alakban.

Példa

Legyen $M = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt[3]{2}) = \mathbb{Q}(\sqrt{2})(\sqrt[3]{2}) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})(\sqrt{2}) = [\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}, \sqrt[3]{2}\}]_t$.
Határozzuk meg az $[M : \mathbb{Q}]$ fokszámot, és adjunk meg egy bázist.

Megoldás

Nézzük két lépcsőben a bővítést:

$$\mathbb{Q} \leq \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}) = L \leq L(\sqrt{2}) = M.$$

1. Az első lépcső fokszáma: $[L : \mathbb{Q}] = \deg m_{\sqrt[3]{2}, \mathbb{Q}} = 3$; egy bázis: $1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}$.
2. A második lépcső fokszáma: $[M : L] = \deg m_{\sqrt{2}, L} \stackrel{?}{=} 2$.

Az világos, hogy $m_{\sqrt{2}, L} \mid x^2 - 2$ ($= m_{\sqrt{2}, \mathbb{Q}}$).

Ha ez valódi oszthatóság lenne, akkor $m_{\sqrt{2}, L}$ elsőfokú lenne, vagyis $\sqrt{2} \in L = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$, de láttuk, hogy ez nem igaz.

Tehát $m_{\sqrt{2}, L} = x^2 - 2$, és így $[M : L] = 2$; egy bázis: $1, \sqrt{2}$.

A fokszám-tétel szerint $[M : \mathbb{Q}] = 6$, és az ${}_Q M$ vektortér egy bázisa:

$$1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}, \sqrt{2}, \sqrt[3]{2}\sqrt{2}, \sqrt[3]{4}\sqrt{2}.$$

Tehát M elemei így festenek („kanonikus alak”):

$$a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4} + d\sqrt{2} + e\sqrt[3]{2}\sqrt{2} + f\sqrt[3]{4}\sqrt{2} \quad (a, b, c, d, e, f \in \mathbb{Q}).$$

Példa

Legyen $M = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt[3]{2}) = \mathbb{Q}(\sqrt{2})(\sqrt[3]{2}) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})(\sqrt{2}) = [\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}, \sqrt[3]{2}\}]_t$.
Határozzuk meg az $[M : \mathbb{Q}]$ fokszámot, és adjunk meg egy bázist.

Másik megoldás

Tekintsük az $N = \mathbb{Q}(\sqrt[6]{2})$ testet. Az $N | \mathbb{Q}$ bővítés fokszámát könnyű megállapítani: $[N : \mathbb{Q}] = 6$. Cél: $N = M$.

$$\blacktriangleright \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}, \sqrt{2}) \subseteq \mathbb{Q}(\sqrt[6]{2}): \sqrt[3]{2} = (\sqrt[6]{2})^2 \text{ és } \sqrt{2} = (\sqrt[6]{2})^3$$

$$\blacktriangleright \mathbb{Q}(\sqrt[6]{2}) \subseteq \mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}, \sqrt{2}): \sqrt[6]{2} = \sqrt{2} / \sqrt[3]{2}$$

Tehát $N = M$, és így $[M : \mathbb{Q}] = 6$, egy bázis: $1, \sqrt[6]{2}, \sqrt[6]{4}, \sqrt[6]{8}, \sqrt[6]{16}, \sqrt[6]{32}$.

Megjegyzés

Két különböző bázist találtunk ugyanabban a testbővítésben:

$$1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}, \sqrt{2}, \sqrt[3]{2}\sqrt{2}, \sqrt[3]{4}\sqrt{2} \quad \text{és} \quad 1, \sqrt[6]{2}, \sqrt[6]{4}, \sqrt[6]{8}, \sqrt[6]{16}, \sqrt[6]{32}.$$

Ilyenkor az egyik bázis elemeit biztosan ki lehet fejezni a másik bázis elemeinek lineáris kombinációjaként, és viszont. Hogyan?

Példa

Legyen $M = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) = \mathbb{Q}(\sqrt{2})(\sqrt{3}) = \mathbb{Q}(\sqrt{3})(\sqrt{2}) = [\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}, \sqrt{3}\}]_t$.
Határozzuk meg az $[M : \mathbb{Q}]$ fokszámot, és adjunk meg egy bázist.

Megoldás

Nézzük két lépcsőben a bővítést:

$$\mathbb{Q} \leq \mathbb{Q}(\sqrt{2}) = L \leq L(\sqrt{3}) = M.$$

1. Az első lépcső fokszáma: $[L : \mathbb{Q}] = \deg m_{\sqrt{2}, \mathbb{Q}} = 2$; egy bázis: $1, \sqrt{2}$.

2. A második lépcső fokszáma: $[M : L] = \deg m_{\sqrt{3}, L} \stackrel{?}{=} 2$.

Az világos, hogy $m_{\sqrt{3}, L} \mid x^2 - 3$ ($= m_{\sqrt{3}, \mathbb{Q}}$).

Ha ez valódi oszthatóság lenne, akkor $m_{\sqrt{3}, L}$ elsőfokú lenne, vagyis $\sqrt{3} \in L = \mathbb{Q}(\sqrt{2})$, de ez nem igaz: $\nexists a, b \in \mathbb{Q}: \sqrt{3} = a + b\sqrt{2}$ (HF).

Tehát $m_{\sqrt{3}, L} = x^2 - 3$, és így $[M : L] = 2$; egy bázis: $1, \sqrt{3}$.

A fokszám-tétel szerint $[M : \mathbb{Q}] = 4$, és az ${}_Q M$ vektortér egy bázisa:

$$1, \sqrt{2}, \sqrt{3}, \sqrt{2}\sqrt{3}.$$

Tehát M elemei így festenek („kanonikus alak”):

$$a + b\sqrt{2} + c\sqrt{3} + d\sqrt{6} \quad (a, b, c, d \in \mathbb{Q}).$$

Példa

Legyen $M = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) = \mathbb{Q}(\sqrt{2})(\sqrt{3}) = \mathbb{Q}(\sqrt{3})(\sqrt{2}) = [\mathbb{Q} \cup \{\sqrt{2}, \sqrt{3}\}]_t$.
Határozzuk meg az $[M : \mathbb{Q}]$ fokszámot, és adjunk meg egy bázist.

Másik megoldás

Tekintsük az $N = \mathbb{Q}(\alpha)$ testet, ahol $\alpha = \sqrt{2} + \sqrt{3}$. Cél: $N = M$.

$$\blacktriangleright \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) \subseteq \mathbb{Q}(\alpha): \sqrt{2} = -\frac{9}{2}\alpha + \frac{1}{2}\alpha^3 \text{ és } \sqrt{3} = \frac{11}{2}\alpha - \frac{1}{2}\alpha^3$$

$$\blacktriangleright \mathbb{Q}(\alpha) \subseteq \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}): \alpha = \sqrt{2} + \sqrt{3}$$

Ekkor $[N : \mathbb{Q}] = 4$, mert $m_{\alpha, \mathbb{Q}} = x^4 - 10x^2 + 1$ (miért irreducibilis?).
Tehát $N = M$, és így $[M : \mathbb{Q}] = 4$; egy bázis: $1, \alpha, \alpha^2, \alpha^3$.

Megjegyzés

Két különböző bázist találtunk ugyanabban a testbővítésben:

$$1, \sqrt{2}, \sqrt{3}, \sqrt{6} \quad \text{és} \quad 1, \alpha, \alpha^2, \alpha^3.$$

Ilyenkor az egyik bázis elemeit biztosan ki lehet fejezni a másik bázis elemeinek lineáris kombinációjaként, és viszont. Hogyan?